

بررسی حقوق جهانگرد در نظام حقوقی اسلام و مقایسه آن با اسناد بین‌المللی

یوسف نیازی^۱

سید باقر میرعباسی^{*۲}

جلال سلطان احمدی^۳

چکیده

پژوهش حاضر در صدد بررسی حقوق جهانگرد در نظام حقوقی اسلام و ایران و مقایسه آن با اسناد بین‌المللی است. در این پژوهش، روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای می‌باشد آنچه ضرورت و اهمیت این مقاله را نشان می‌دهد این است که ایران علیرغم پتانسیل‌های بالای جذب توریسم نتوانسته در این زمینه موفق عمل کند و بخش مهمی از این موضوع به ضعف قوانین و حقوق جهانگردی در ایران برمی‌گردد که بسیار کلی، مبهم، فاقد ضمانت اجرایی بالا و برخورداری از عدم تخصص هستند. در ادامه این سوال مطرح است چه حقوقی را می‌توان برای جهانگرد در نظام حقوقی اسلام و ایران را برشمرد؟ یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که، آزادی عقیده و مدارا، حفاظت از جان، مال و اموال، حق امنیت، مصونیت از ظلم و ستم از جمله حقوق مشترک جهانگرد در دو نظام حقوقی ایران و اسلام می‌باشند. نتیجه بدست آمده در این مقاله این است که اولاً، در مقایسه حقوق جهانگرد تفاوت چندانی میان فقه اسلامی و قانون موضوعه ایران وجود ندارد اما در حوزه تعیین مصادیق حقوق جهانگرد، حقوق ایران از فقه اسلامی تاثیر پذیرفته است. ثانیاً، در مقایسه با اسناد بین‌المللی، موانع حقوقی بسیاری از جمله برداشت نادرست از قانون اساسی، عدم تضمین‌های لازم به جهانگرد و عدم استاندارد سازی قوانین با ساختارهای بین‌المللی در قوانین موضوعه ایران دیده می‌شود.

واژگان کلیدی: حقوق جهانگردی، قوانین ایران، اسناد بین‌الملل، قوانین اسلامی، جذب توریسم

۱. دانشجوی دکترای حقوق بین‌الملل عمومی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

* mirabbassi@parsito.com

۳. دانشیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۲۹

فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره دوازدهم، شماره پیاپی چهل و پنج، صص ۳۴۷-۳۲۳

مقدمه

صنعت گردشگری یکی از بزرگترین و پربازده‌ترین صنایع در دنیا است که به دلیل پتانسیل بالا، از جایگاه توسعه و رشد بسیار خوبی برخوردار است و به طور مستقیم و غیر مستقیم فعالیتهای اقتصادی را تحت تاثیر قرار می‌دهد. همچنین توسعه صنعت گردشگری برای کشورهای در حال توسعه که با معضلاتی چون نرخ بیکاری بالا، محدودیت‌های منابع ارزی و اقتصاد تک محصولی مواجه‌اند، از اهمیت فراوانی برخوردار است (یعقوبی منظری و آقامیری، ۱۳۹۷: ۲۰). توسعه صنعت گردشگری علاوه بر این مقدمه‌ای برای توسعه سرمایه‌گذاری دیگر بخش‌های اقتصادی است که لازمه آن حضور در زنجیره جهانی گردشگری و نظام‌های بزرگ سامان‌یافته است (رنج‌پور و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۵-۱۳۳). در بسیاری از کشورها با ارائه یارانه و اعطاء معافیت مالیاتی و وضع قوانین حقوقی با ضمانت اجرایی بالا در جهت تضمین حقوق توریسم، بخش خصوصی را به سرمایه‌گذاری در این قسمت ترغیب می‌کنند (فراق‌دوست حقیقی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۹-۱۵۴). صنعت گردشگری با توجه به نوع گردشگران در دو بعد گردشگری داخلی و خارجی قابل تامل است. گردشگران خارجی با توجه به ورود ارز به کشور و تبدیل به پول ملی و یا مصرف مستقیم ارزها در حوزه‌های گردشگری می‌تواند درآمدهای ارزی کشور را بهبود بخشد. از سوی دیگر سهم قابل توجهی از گردشگران در هر کشور را گردشگران داخلی تشکیل می‌دهند. این قسم از گردشگران هرچند درآمد ارزی برای کشور ایجاد نمی‌کنند لیکن از منظر اشتغال‌زایی و صرف هزینه در مناطق گردشگر پذیر حائز اهمیت هستند. (مومنی و غلامی پور، ۱۳۹۰: ۱۶۵-۱۸۳). در حال حاضر با اینکه جمهوری اسلامی ایران جزء ۱۰ کشور اول دنیا به لحاظ داشتن جاذبه‌های مختلف گردشگری است، ولی به لحاظ جذب توریسم جایگاه شایسته در دنیا ندارد. لذا لازم است تا پژوهش‌های علمی متعددی درباره موانع گسترش گردشگری در ایران انجام شود، تا بتوان راهکارهای مناسبی برای توسعه گردشگری ایران طراحی و تدوین کرد.

علاوه بر بعد مادی، گردشگری در ساخت جهانی سرشار از صلح و صفا بسیار مفید و مؤثر است. (افضلی، رسول، ۱۳۸۹: ۱۱۹-۱۴۰). با این تفاسیر مداخله دولت در امور

جهانگردی امری انکارناشدنی است. به عبارتی، صنعت گردشگری بدون مداخله دولت‌ها قادر به بقای خود نیست، زیرا تنها دولت‌ها هستند که توان تأمین ثبات و امنیت و مهم‌تر از همه وضع قوانینی را در زمینه با حقوق گردشگران دارند (بنادرویش، فاطمه، ۱۳۸۲: ۲۳). نوع سیستم سیاسی حاکم بر جامعه هم با نوع سیاست‌گذاری در زمینه توریسم ارتباط معناداری دارد. معمولاً حکومت‌های مردم‌سالار که دارای عملکرد بازتری هستند به پدیده جهانگردی روی خوش بیشتری نشان می‌دهند (قره نژاد، حسن، ۱۳۷۴: ۶۹). به همین ترتیب، دولت‌هایی که بنا دارند کشور را با سیاست‌های انقباضی و بسته اداره کنند اغلب نه از آمدن گردشگران به کشورشان استقبال می‌کنند و نه از مسافرت مردمشان به دیگر کشورها (Pierre Vellas, 1986: 376). با توجه به سازگاری حکومت دینی با مبانی مردم‌سالاری علی‌القاعده حکومت دینی نباید از این جهت با صنعت توریسم سرناسازگاری داشته باشد (Holden, 2004: 186 Andrew). جهانگردان نیز از جمله افرادی هستند که با اجازه دولت به کشور می‌آیند و بنا بر اصول بنیادین اسلام که از جمله آنها کرامت انسانی، وفای به عقود، دعوت و ... است، دولت و تمامی مسلمانان موظف‌اند حقوق چنین افرادی را به رسمیت بشناسند (نوبهار، ۱۳۹۵: ۳). با توجه به مسائل مطرح شده بازننگری و روزآمدسازی برخی از قوانین اسلامی در زمینه گردشگری و گردشگران در نظام جمهوری اسلامی ایران امری ضروری به نظر می‌رسد. در پژوهش پیش‌رو موضوع بررسی حقوق جهانگردان از دیدگاه منابع اسلامی، و نظام جمهوری اسلامی با رویکرد مطالعه تطبیقی در خصوص حقوق جهانگرد در ایران و اسلام مورد دقت و کاوش قرار می‌گیرد.

۱. پیشینه تحقیق

در خصوص پیشینه تحقیق می‌توان بیان داشت که گرچه منبع، مقاله، پایان‌نامه و یا کتابی در این خصوص به زبان فارسی نوشته شده است اما با توجه به اهمیت و ضرورت موضوع و تاثیر بسیار مهمی که جهانگرد می‌تواند بر اقتصاد ایران داشته باشد ضرورت آن دو چندان است. عمده پیشینه‌های که به این موضوع نزدیک هستند در زیر‌بدان‌ها پرداخته خواهد شد. خدابخش و همکاران (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان «در بررسی حقوق گردشگری با تأکید بر حقوق بشر» به این مطلب اشاره می‌نمایند که در اسناد

بین‌المللی، گردشگری به عنوان حقی ذاتی، فطری و اساسی شناخته می‌شود. چنانچه در حقوق بشر، در پرتوی حقوقی از جمله حق حیات، حق آزادی، حق برخورداری از امنیت، حق آزادی رفت و آمد، به رسمیت شناخته شده است. آقاغلامی کرزانی (۱۳۸۳) مسئولیت مدنی مؤسسات جهانگردی و گردشگری را بررسی نمود و با توجه به نتایج پژوهش امیدوار شد با رفع مشکلات و موانع و تصویب قوانین مرتبط مسئولیت مدنی مؤسسات توریستی در قبال مسافران و جهانگردان ساماندهی شود که این امر علاوه بر جذب سرمایه از بعد اقتصادی، از ابعاد حقوقی، اجتماعی و سیاسی نیز برای ایران حائز اهمیت می‌باشد، شایسته است مسئولین امر توجه بیشتری به موضوع داشته باشند. انتونیو مانیاتیس (۲۰۱۶) در مقاله ای با عنوان: «گردشگری و "حاکمیت قانون"» بر اصل حاکمیت قانون در ترکیب با پدیده گردشگری متمرکز شده است، که اکثریت قاطع قانون اساسی رسمی، آن را به رسمیت نمی‌شناسد. با این حال، حق گردشگری یک امر جهانی است که مربوط به حقوق بنیادی نسل سوم مانند توسعه پایدار است. علاوه بر این، یک شاخه‌ای از قانون گردشگری وجود دارد که یک سیستم جدید غیر مستقل قوانین است. در این پژوهش جایگاه و حقوق گردشگران از نگاه اسلام و جمهوری اسلامی ایران به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. و در ادامه به بیان قوانین و مقررات گردشگری جمهوری اسلامی ایران و بیان قانون و مقررات موضوع مورد نظر اشاره می‌گردد.

۲. تاریخچه جهانگردی

جهانگردی دارای تاریخ عریض و طویلی است. درحالیکه در ایام قدیم قطارهای پرسرعت، هواپیما، و کشتی های لوکس وجود نداشت، انسان ها همواره تمایل بسیار زیادی به سفر کردن داشتند. تاریخ جهانگردی را می توان به طور گسترده به تحولات فناوری در حوزه حمل و نقل ربط داد. با احداث جاده های بیشتر، انسان ها نیز می توانستند مسافت های بیشتری را بپیمایند. همچنین تاریخ جهانگردی به اقتصاد جهانی، چشم انداز اجتماعی و سیاسی بستگی دارد. کسی که ثروتمندتر است، سفر کردن برای او آسان تر خواهد بود. اما با این حال تاریخ جهانگردی در حقیقت به دوران باستان برمی گردد. مورخان حوزه تاریخ به مدارکی دست یافته اند که جزئیاتی را درمورد دلایل سفر کردن انسان ها و نحوه تحول این موضوع و نهایتا تبدیل آن به جهانگردی ارائه داده

اند. در قرون وسطی (قرون ۱۴-۵) مسافرت - و به طور گسترده جهانگردی - تقریباً وجود نداشت. زیرا با سقوط امپراتوری رم جهانگردی نیز خطرناک به نظر می‌رسید (3-9: Eric, 2015) بنابراین در خصوص تاریخچه جهانگردی می‌توان بیان داشت که این واژه نخستین بار در سال ۱۸۱۱ در مجله انگلیسی به نام اسپورتینگ ماگازین^۱ آمد در آن زمان این لغت به معنای مسافرت به منظور تماشای آثار تاریخی و بازدید از مناظر طبیعی برای کسب لذت به کار می‌رفت و در نهایت از قرن نوزدهم وارد ادبیات علمی شده است. در آن زمان اشراف زادگان فرانسه می‌بایست برای تکمیل تحصیلات و کسب تجربه‌های لازم زندگی، اقدام به مسافرت به کشورهای دیگر می‌نمودند جهانگردی در ایران نیز دارای تاریخی بسیار طولانی است. تمامی اسناد تاریخی به دست آمده از دوران باستان و پیش از اسلام، حاکی از گسترش شهرها، جاده‌ها و اقامتگاه‌ها در سراسر سرزمین پهناور پارس است.

اسناد مکتوب نشان می‌دهند که یونانیان و رومیان نیز به ایران سفر می‌کردند. در نخستین قرون پس از اسلام، ایران رویکرد ادبی، فرهنگی و علمی جدیدی را در پیش گرفت که به غنی‌تر شدن فرهنگ و دانش ایران منجر شد. بسیاری از شاعران و مورخان به ایران سفر کرده و سفرنامه‌های خود را به رشته تحریر درآوردند که به واسطه همین سفرنامه‌ها مردم دیگر کشورها می‌توانستند از جغرافیا، فرهنگ و تمدن ایران در آن روزها آگاه شوند. از سویی دیگر، به ویژه پس از قرن سیزدهم، سیاحان غربی به شرق و ایران سفر کردند. در همین زمان بود که تعدادی اقامتگاه در ایران ساخته شد که بسیاری از آن‌ها همچنان باقی مانده است. در دوران زمامداری صفویان، به خصوص در زمان شاع عباس، گردشگران اروپایی زیادی به ایران سفر کردند. به همین دلیل است که برخی دوران پادشاهی شاه عباس تا پایان سلطنت صفویه را مهم‌ترین دوران تحول گردشگری در ایران قلمداد می‌کنند. (Colin & Kuhzady, 2018: 2-9) بعد از آن نیز این روند ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۳۱۴ خورشیدی، با شکل‌گیری اداره ای به نام اداره جلب سیاحان خارجی و تبلیغات، ۱۳۲۰ شکل‌گیری اداره امور گردشگری، سال ۱۳۴۲ « سازمان جلب سیاحان»، در سال ۱۳۵۸ مراکز ایرانگردی و گردشگری، ۱۳۶۱، قانون

^۱ Sporting Magazine

توسعه صنعت ایران گردی و گردشگری ۱۳۷۰ و در تاریخ ۲۳ / ۱۰ / ۱۳۸۲ قانون تشکیل میراث گردشگری و فرهنگی به روند تاریخی خود ادامه داده است . (افضل‌ی و فرجی، ۱۳۸۹: ۳-۶)

۳. مبانی نظری

نگرش سیستمی، رویکرد نسبتاً جامعی برای درک، تجزیه و تحلیل، برنامه‌ریزی و پویایی گردشگری است؛ در این رویکرد بخوبی می‌توان بخش‌ها و عوامل تاثیر گذار بر گردشگری را هم‌چون گردشگران، جامعه میزبان، سازمان‌ها و شرکت‌های ذیربط، محیط و دیگر عوامل را به صورت به هم پیوسته مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داد و آن‌ها را سازماندهی کرد. سیستم^۱ را می‌توان مجموعه‌ای از اجزاء و عناصر که بر یکدیگر تأثیرات متقابل دارند و کلیت واحدی را به وجود آورده‌اند، محسوب کرد. (سادوسکی و همکاران، ۱۳۶۱: ۴۵-۵۶). بر این اساس سیستم گردشگری هر مکان کلیتی مشتمل بر بخش‌ها، اجزاء و عناصر متعدد و پیچیده همانند جاذبه‌ها، مراکز اقامتی، حمل و نقل (هوایی، زمینی، دریایی و...)، تأسیسات زیر بنایی، خدمات، اطلاعات، تبلیغات، بازارهای داخلی و بین‌المللی می‌باشند که در ارتباط متقابل با همدیگر و برخورداری از شبکه، سلسله مراتب، ساختار، کارکرد و سایر موارد، جایگاه خود را در بازار رقابتی در سطوح مختلف محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی بدست می‌آورد. (فرانسوا و یونل، ۱۳۸۴: ۶۲) و عرضه مشتمل بر جاذبه‌ها، واحدهای اقامتی، حمل و نقل، خدمات، تسهیلات و تأسیسات گردشگری و دیگر امکانات یک مکان یا منطقه می‌باشد که موجب جذب گردشگران از سطوح فوق‌الذکر می‌گردند. ارتباط سازنده این دو بخش اصلی گردشگری در سایه برنامه‌ریزی و سازماندهی ایجاد می‌گیرد (سازمان جهانی جهانگردی، ۱۳۷۹: ۱۴-۱۶؛ داس ویل، راجر، ۱۳۷۹: ۲۳۱-۲۶۷). به عبارتی دیگر تطبیق عرضه با تقاضا (تعیین تفاوت میان آنچه گردشگر جستجو می‌کند و آنچه در آن ناحیه وجود دارد)، کلید راه رسیدن به توسعه صحیح و نهایی گردشگری است (Taylor, 1980: 55 -67) (Abraham et al., 2009: 9).

^۱. Systems

۴. دیدگاه‌های کلی اسلام دربارهٔ گردشگری

حتی کسی که آشنایی اندکی با آموزه‌های اسلامی داشته باشد، نیک می‌داند که اسلام نه تنها با گشت و گذار در جهان آفرینش و مطالعه در فرهنگ و آداب و رسوم ملت‌ها موافق است، که بر آن تأکید می‌کند. قرآن مجید به گونه‌ای تأکیدآمیز همگان را به دیدن سقف‌ها و دیوارهای فروریختهٔ شهرها، چاه‌های آب بی‌صاحب و ویرانه‌های به جا مانده از کاخ‌های استوار و بلند فرمان می‌دهد تا بازدیدکنندگان، از این رهگذر، به دل حقیقت یاب و گوش شنوا دست یابند. (همایون، ۱۳۸۷: ۱۷۹-۲۰۸). سیرهٔ عقلای جهان این است که این آثار حفظ و حمایت شوند. مبانی اسلامی بی‌گمان این سیرهٔ عقلایی را تأیید و تشویق می‌کند (فتاحی، ۱۳۹۳: ۱۲۱-۱۶۹).

خداوند متعال فرمود: «پس به شما مشرکان تا چهار ماه دیگر مهلت داده می‌شود که در زمین (مکه) گردش و آسایش کنید، و بدانید که شما بر قدرت خدا غالب نخواهید شد». اسلام، گردشگری را از دو منظر مورد توجه قرار می‌دهد: نخست آنکه گردشگری زمینه مشاهده جهان خلقت، دستاوردهای بشری و تفکر در آثار صنع الهی را فراهم می‌آورد. دوم، گردشگری موجب آشنایی فرهنگ‌های دیگر فرهنگ اسلامی می‌شود که یک گردشگر در سرزمین اسلام وظیفه دارد به اعتقادات و آیین‌های اسلامی احترام بگذارد و آنچه را که برای مسلمانان مضر است، ترک کند و در برابر احکام کلی اسلام تسلیم شود (عبدالعزیزالغیث، ۲۰۲۰: ۲-۶). گروه‌های غیرمسلمانی که براساس شرایط و آیین‌ها و معیارهای پیمانی که با دولت اسلامی بسته‌اند وارد کشور اسلامی شوند و به تمام موارد درج شده در متن قرارداد که مورد توافق واقع شده است پایبند باشند، تا زمانی که به عنوان شهروند و یا میهمان چه بازرگان و یا گردشگر در کشور اسلامی به سر می‌برند در جامعه اسلامی حقوقی دارند که رعایت حقوق آنان بر دولت و شهروندان واجب است از جمله:

۴-۱. حق امنیت

مهم‌ترین حقی که باید برای جهانگرد به رسمیت شناخت، حق امنیت است که با پذیرش و ورود وی به کشور این حق بر عهدهٔ دولت و ملت مسلمان نهاده می‌شود. اسلام برای گردشگران در جامعه اسلامی حق امنیت جان و مال و آبروی آنها را محفوظ دانسته و

اینکه تا زمانی که در سرزمین اسلامی باشند، نه از مسلمانان و نه از غیر آنها هیچ تعرضی نباید صورت بگیرد. و شدیداً تأکید کرد که مجازات سختی در انتظار هرکسی است که حرمت خون آنها را نگه نداشته یا به آنها آسیبی وارد کند، طبق حدیثی که عبدالله بن عمر از رسول خدا (ص) روایت کرده که فرمودند: «هرکسی که شخص هم پیمانی را بکشد، عطر و بوی بهشت را که از یک مسیر چهل ساله به مشام می‌رسد، استشمام نخواهد کرد». در توجیه حدیث: شوکانی بیان داشته است که: معاهد و هم پیمان مردی از اهالی سرزمین کفر است که با کمال امنیت وارد سرزمین اسلامی می‌شود و کشتن وی به اتفاق نظر همه اهل اسلام، بر مسلمانان حرام است تا زمانی که به سرزمین خود برگردد (لشوکانی، ۲۰۱۰: ۱۴/۷).

۲-۴. مصونیت از ظلم و ستم

اسلام محافظت از گردشگر "غیرمسلمان بیمه شده (مستأمن پناهنده)" را واجب دانسته و پیامبر اکرم (ص) در فرمایش خود بر این نکته تأکید نمودند: "هر کس به یک فرد هم-پیمان ظلمی کند یا به وی صدمه‌ای بزند، یا او را وادار به انجام کاری فراتر از توانش کند، یا چیزی را بدون اینکه وی رضایت داشته باشد از او بگیرد، من در روز قیامت گواه و بازخواست کننده چنین کسی خواهم بود". (أبی داود، ۲۰۱۵: ۳۰۴/۸) فقها این حق را یکی از مقدس‌ترین وظایف دولت نسبت به هر یک از کسانی دانسته که در سرزمین خود برایشان امنیت ایجاد کرده است، تا حدی که بشریت هنوز آن را نشناخته است، همانطور که در سخنان محمد بن حسن الشایبانی مشهود است اصل در این است که پیشوای مسلمانان، تا زمانی که مستأمنین (پناهندگان هم پیمان غیرمسلمان تحت امنیت کشور) در سرزمین ما حضور دارند، آنها را یاری کند و در مقابل کسی که به آنها ظلم کرده عادلانه برخورد کند، همانطوری که با کافران اهل ذمه (کافران هم پیمان تحت سرپرستی مسلمانان) نیز باید چنین رفتاری داشته باشد، زیرا آنها تا زمانی که در سرزمین اسلام هستند تحت سرپرستی و فرمان وی قرار دارند، بنابراین حکم و قضاوت درباره آنها همانند حکم کافران اهل ذمه است. (أبی سهل، ۱۹۷۱: ۲۰-۹۰)

۳-۴. حفاظت از جان، مال و اموال

شرع مقدس اسلام زیباترین مثال‌های مصونیت و حفاظت از مال مستأمن بیمه شده "گردشگر" را بکار برده است، زیرا حفاظت از مال، همانند حفاظت از جان، یکی از اهداف شریعت شمرده می‌شود، تا جایی که فقها گفته‌اند که اگر شخص مستأمن در سرزمین اسلام مالی بدست آورد، صاحب آن مال خواهد بود و مالکیت آن از وی جدا نخواهد شد، حتی اگر به سرزمین کفر و جنگ باز گردد و مسلمانان را بکشد و بر محافظت از اموال هم‌پیمانان بعنوان حق آنها در تملک اموالشان باید بسیار مواظبت نمود. (محمد مشعل، ۲۰۲۰: ۸-۱۲)

۴-۴. حفاظت از جان

یک شخص خارجی یا گردشگر بموجب قرارداد امنیت و بیمه، از محافظت جان خود و غیره برخوردار است، بنابراین از لحاظ شرعی تجاوز به جان وی با کشتن و یا قطع عضوی از بدن او و از بین بردن آن جایز نیست. و دلایل شرعی وضع شده مبتنی بر احترام به قرارداد حفظ امنیت فرد برای همه اعضای جامعه صادر شده است، و ما در اینجا از جهت قرارداد امنیت فرد که از طرف دولت صادر می‌شود شواهدی را متذکر می‌شویم، از جمله:

الف- آنچه بخاری و مسلم روایت کرده‌اند که ام هانی دختر ابوطالب، گفت: ای رسول خدا (ص)، علی (ع) پسر مادرم قصد کشتن مردی بنام فلانی فرزند هبیره داشت که من به او پناه داده بودم، پس رسول خدا (ص) فرمودند: «ای ام هانی! ما پناه می‌دهیم به کسی که تو پناه دادی». (صحیح اللبخاری ۴۹۸/۱، رقم ۳۳۶).

ب- آنچه امام احمد و بیهقی از عمرو بن حمق روایت کرده‌اند که گفت: از رسول خدا (ص) شنیدم که فرمود: «هرکس مردی را در پناه خود گیرد (به او امان دهد) و زنده بودنش را تعهد کند، آن گاه او را بکشد. من از چنین کشته‌ای بیزارم، هرچند مقتول کافر باشد»^۱. بخاری و دیگران، حدیثی از ابی جحیفه روایت کرده‌اند که گفت: به علی

۱ - المسند للإمام احمد (۲۷۹/۳۶) رقم (۲۱۹۴۷) السنن البیرونی للبیهقی، کتاب السیر، باب الاسیر یومن فلا یكون له أن یقتلهم فی اموالهم و انفسهم (۲۴۰/۹) رقم (۱۸۴۲۲) صحیح ابن حبان، کتاب الجنایات، باب ذکر الزجر عن قتل المرء من آمنه علی دمه (۳۲۰/۱۳) رقم (۵۹۸۲) و الحدیث صححه الالبانی فی صحیح الجامع الصغیر و زیادته (۱۰۵۳/۲) رقم (۶۱۰۳).

(ع) گفتم: آیا چیزی از وحی بجز آنچه در کتاب خداوند است، نزد شما هست؟ فرمود: «خیر، به حق آن خدایی که دانه را در زمین بشکافت و بنی آدم را از عدم بیافرید، از چیزی جز آنچه خداوند به مردی فهم و درک آنچه در قرآن و همین صحیفه داده، نمیدانم»، گفتم: در این صحیفه چیست؟ فرمود: «عقل و آزاد کردن برده، و اینکه شخص مسلمان بدلیل قتل کافر، کشته نشود». (صحیح البخاری، ۱۲/۹ رقم ۱۵/۶۹).

۴-۵. آزادی عقیده و مدارا

هنگامی که قانون بیمه و مصونیت برای گردشگر وضع شد و اجازه همزیستی و رفت و آمد با افراد مذاهب دیگر به وی داده شد، این امر برای دستیابی به اولین هدف شرع که گسترش دین است، صورت می‌گیرد و به همین دلیل است که اسلام به افراد سایر ادیان، حق آزادی اعتقاد و آزادی عبادت در کلیساها و عبادتگاه‌های خود را به آنها می‌دهد، و این از برجسته‌ترین جنبه‌های مدارا و آسان گرفتن در دین است. خداوند متعال می‌فرماید: «در دین هیچ اجباری نیست. و راه از بیراهه بخوبی آشکار شده است. پس هر کس به طاغوت کفر ورزد، و به خدا ایمان آورد، به یقین، به دستاویزی استوار، که آن را گسستن نیست، چنگ زده است. و خداوند شنوای داناست»^۱ و می‌فرماید: «و بگو: دین حق همان است که از جانب پروردگار شما آمد، پس هر که می‌خواهد ایمان آرد و هر که می‌خواهد کافر شود». (جوستاف ص ۴۸ نقله إلى العربية، ۴۰ ط ۴۰۰۶).

۵. جهانگردی و قوانین

ورود گردشگران خارجی به هر کشور یا منطقه و توسعه گردشگری، بین‌المللی، ارتباط عمیقی با قوانین و ضوابطی دارد که از حقوق گردشگران حمایت کند. تدوین و اعمال حقوق گردشگری، در واقع تلاشی است برای سرعت بخشیدن و هدفمند کردن فعالیت گردشگری؛ در حالی که در کشور ایران حقوق تدوین شده در بسیاری از موارد نه تنها به چرخش کار و فوریت بخشیدن به فعالیت‌های مربوط به توریسم کمک نمی‌کند؛ بلکه در بسیاری از موارد مانند نظام عملیاتی گمرک و صدور ویزا مشکل آفرین نیز هستند هرچند که قوانین گردشگری ایران، تحت عنوان «قوانین و مقررات سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری» گردآوری شده است اما بر اساس مطالعات انجام

^۱ - سوره بقره

شده پژوهشگران و بررسی نگارندگان این مقاله این قوانین نیاز به بازنگری و اصلاح دارند. (خاکپور، ۱۳۹۲: ۹۵-۹۶).

۱-۵. برنامه های پنج ساله توسعه و اهمیت جهانگرد

کشور ایران با سابقه درخشان خود، مدعی تدوین نخستین منشور حقوق بشر (منشور کورش کبیر) است. با نگاهی به دوران ایران باستان می توان به اهمیت حقوق گردشگران خارجی از نگاه حکومت حاکم (هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان) پی برد. در سال ۱۳۳۵ با تصویب قانون تأسیس وزارت اطلاعات و گردشگری و دایر شدن آن وزارتخانه، پرداختن به امور گردشگری، شکلی جدی تر به خود گرفت. این به گونه ای بود که در اجرای وظایف و اختیارات آن وزارتخانه در بخش گردشگری آیین نامه ای اجرایی به تصویب رسید که در آن به لزوم ایجاد تأسیساتی برای تأمین نیازمندی های گردشگر و گردشگران تأکید گردید (طباطبائی مومنی، ۱۳۷۰: ۳۳).

۲-۵. برنامه پنج ساله اول و اهمیت توریسم

اولین برنامه پنج ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور عمدتاً با نگرش بازسازی خرابی های جنگ در سال ۱۳۶۸ تدوین شد. در عین حال در این برنامه برای اولین بار پس از انقلاب اسلامی، بصورت مستقل برای صنعت توریسم سیاستگذاری و برنامه های ویژه ای مدون گردید. استراتژی های بخش صنعت توریسم در این برنامه عبارت بودند از:

الف- اولویت دادن به اصل خودکفایی در صنعت جهانگردی از طریق تشویق، ترغیب و ایجاد تسهیلات لازم برای بخش خصوصی جهت سرمایه گذاری در این زمینه.

ب- گسترش مبادلات و همکاری های بین المللی و تقویت همبستگی میان مسلمانان جهان به منظور زمینه سازی جهت صدور انقلاب و توسعه تفاهمات بین المللی و انتقال نکات مثبت و سازنده سایر فرهنگ ها به داخل کشور.

ج- استفاده از هنرهای سنتی و مصنوعات داخلی در ساخت تأسیسات و واحدهای اقامتی به منظور جلوگیری از ورود مظاهر فرهنگ غیر ایرانی.

در عین حال یکسری اهداف کمی به منظور ایجاد تحول مثبت در زیر ساخت ها و کارکردهای توریستی در این برنامه تدوین گردید که از آن جمله اند؛ (ابراهیم زاده،

۱۳۸۵: ۱۰۷). یکی اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری جهت ایرانیان خارج از کشور از ۴ مورد در سال پایه به ۲۱ مورد در سال پایانی. دیگری چاپ کارت پستال، تهیه و توزیع نوار صوتی، مجله، بروشور و تقویم از ۳۵۵ هزار نسخه در سال پایه به بیش از ۱۵ میلیون و ۲۶۵ هزار نسخه در سال پایانی برنامه (وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۸: ۲۴-۱۲).

۳-۵. برنامه دوم توسعه و اهمیت توریسم

با تصویب برنامه اول توسعه و موفقیت‌های حاصل شده از آن در یک بازه زمانی پنج ساله دولت تلاش داشت تا برنامه دوم را به مرحله اجراء بگذارد در برنامه دوم توسعه کشور نیز همچون برنامه اول خط مشی‌های اساسی، استراتژی‌ها و اهداف کمی و کیفی صنعت توریسم مد نظر قرار گرفت و چشم‌انداز توسعه آن ترسیم گردید؛ بطوریکه مهمترین اهداف کمی تحول آفرین بخش توریسم در این برنامه عبارت بودند از:

- افزایش واحدهای پذیرایی بین راهی از حدود ۳۶۰۰ باب به حدود ۴۱۰۰ باب در سال پایانی برنامه.
  - افزایش تعداد جهانگرد خارجی از حدود ۳۲۰ هزار در سال ۱۳۷۲ به بیش از یک میلیون و ۴۰ هزار در پایان برنامه.
  - آموزش حدود ۲۰ هزار نفر نیروی انسانی شاغل در بخش گردشگری طی دوران برنامه دوم توسعه.
- در مقایسه با برنامه اول می‌توان بیان داشت که در برنامه دوم توسعه موضوع گردشگر و اقدامات لازم در جهت جذب آن در مقایسه با برنامه اول توسعه مفصل‌تر و بهتر مورد توجه قرار گرفته است این موضوع نشان می‌دهد که هر چه از اولین برنامه به سمت برنامه‌های بعدی حرکت می‌کنیم دو مسئله مشهود است: اولاً؛ اهمیت و جایگاه جهانگرد در توسعه اقتصادی کشور، ثانیاً؛ تدوین چهارچوب‌های حقوقی مناسب در راستای جذب توریسم و جهانگرد.

۴-۵. قانون برنامه سوم توسعه

هر چند این قانون امروز صلاحیت اجرای خود را به دلیل اتمام برنامه از دست داده است، اما نگاهی گذرا به مفاد آن ها فواید فراوانی خواهد داشت. ماده ۱۶۴ قانون برنامه سوم توسعه مهمترین ماده این قانون در رابطه با جهانگردی است که تسهیلات قابل توجهی را برای توسعه این صنعت مدنظر قرار گرفته است. در برنامه سوم توسعه کشور، بطور جدی تری به صنعت توریسم پرداخته شده است، بر این اساس سیاستها و استراتژیهای فراگیرتر و همه جانبه‌ای به منظور توسعه توریسم در ایران در این برنامه دیده می‌شود که برخی از آنها عبارتند از:

الف- ادغام سازمان‌های ایرانگردی و جهانگردی و میراث فرهنگی، به منظور ایجاد هماهنگی بیشتر و توسعه وظایف فرابخشی و افزایش بهره‌وری فعالیت‌های بخش صنعت توریسم در کشور.

ب- ایجاد بستر اقتصادی مناسب برای توسعه فعالیت‌های میراث فرهنگی و جلب مشارکت بخش‌های خصوصی، تعاونی و جذب و هدایت سرمایه‌های خارجی به بخش توریسم در کشور.

ج- به منظور ایجاد ظرفیت اقامتی نیز در این برنامه مقرر بود که از حدود ۵۲۴ هزار تخت در سال اول برنامه به حدود ۷۵۰ هزار تخت در آخر برنامه این ظرفیت‌ها ارتقاء یابد، که البته حدود ۹۰ درصد اهداف تحقق یافت. (سازمان مدیریت و برنامه ریزی، ۱۳۸۳: ۱۲۷۹).

در مجموع جهت تحقق اهداف کمی و کیفی صنعت توریسم در برنامه سوم توسعه، سازمان ایرانگردی و جهانگردی همگام با واگذاری امور تصدی‌گری، تلاش نموده تا ساختار نیروی انسانی خود را نیز دچار تحول ساخته و بر کارایی آن بیفزاید.

۵-۵. قانون برنامه چهارم توسعه

در برنامه چهارم توسعه اهمیت زیادی در جهت بهره‌گیری از صنعت توریسم داده می‌شود لذا در این برنامه تلاش می‌شود به روش‌های پر جاذبه، به معرفی فرهنگ و تمدن ایران بپردازد در این راستا به موارد زیر اشاره دارد: دولت موظف است، به منظور حفظ

و شناساندن هویت تاریخی ایران و بهره‌گیری از عناصر و مؤلفه‌های هویت ایرانی به ویژه زبان فارسی، اقدام‌های ذیل را انجام دهد:

الف: حمایت از پژوهش‌های علمی و بین‌رشته‌ای در زمینه ایران‌شناسی و گذشته طولانی تاریخی و تدوین گزارش‌ها و کتاب‌های لازم، در سطوح مختلف عمومی، آموزشی و پژوهشی.

ب: بررسی و گردآوری نظام یافته تاریخ شفاهی، گویش‌ها و لهجه‌ها، آداب و رسوم و عناصر فرهنگ ملی و بومی.

ج: حمایت از گسترش منابع و اطلاعات به خط و زبان فارسی و تدوین و تصویب استانداردهای ملی و بین‌المللی نمایش الفبای فارسی در محیط‌های رایانه‌ای.

د: شناسایی اصول و ضوابط شکل‌گیری معماری ایرانی-اسلامی در شهرها و روستاهای کشور به منظور معرفی ویژگی‌های هنرهای معماری ایرانی اسلامی، از طریق انجام پژوهش‌های مورد نیاز (برنامه چهارم توسعه، ۱۳۹۶: ۱۷۶-۱۸۰)

با مطالعه دقیق برنامه چهارم توسعه می‌توان نتیجه گرفت که در این برنامه ضمن تاکید و توجه به جذب توریسم حمایت‌های قانونی لازم در جهت سرمایه‌گذاری در این بخش به چشم می‌خورد که حکایت از روند تکاملی نگاه دولت مردان ایران به مقوله توریسم دارد.

۵-۶. برنامه پنجم توسعه و موقعیت توریسم

با بررسی و مطالعه برنامه‌های توسعه قبلی و مشاهده روندی رو به ترقی در جهت اتخاذ سیاست‌های عملی در جهت جذب توریسم می‌توان گفت که برنامه پنجم در راستای تکمیل برنامه‌های قبلی نگاه حقوقی‌تر و قانونی‌تری به مقوله گردشگری دارد بطوریکه در ماده (۱۱) سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی مجاز است: الف- اقدامات قانونی در جهت امکان ایجاد مراکز فرهنگی و گردشگری و نحوه تأسیس مراکز تخصصی غیردولتی را در زمینه میراث فرهنگی از قبیل موزه‌ها، مرمت آثار فرهنگی و تاریخی، کارشناسی اموال تاریخی و فرهنگی و همچنین مراکزی جهت نظارت بر مراکز اقامتی، پذیرایی، دفاتر خدمات مسافرتی و گردشگری با استاندارد لازم و شرایط سهل و آسان را فراهم نماید. ب- از راه‌اندازی موزه‌های تخصصی به ویژه موزه‌های دفاع مقدس

و شهدا توسط مؤسسات یا نهادهای عمومی غیردولتی، تعاونی و بخش خصوصی حمایت مالی نماید. ج- از ایجاد مراکز حفظ آثار و فرهنگ سنتی عشایری و روستایی توسط بخش خصوصی و نهادهای عمومی غیردولتی و تعاونی با رعایت موازین اسلامی به منظور توسعه گردشگری آن مناطق حمایت مالی نماید (قانون برنامه پنجم توسعه، ۱۳۹۰-۱۳۹۴) بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که: آنچه در متن قانون برنامه پنجم توسعه حائز اهمیت است، توجه ویژه قانونگذار به حمایت، جذب و توسعه سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی در راستای تحقق اهداف و سیاست‌های توسعه‌ای دولت می‌باشد که توسط دستگاه‌های اجرایی اصلی ارائه‌کننده خدمات و مجوزهای سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی، در اختیار کلیه فعالان اقتصادی و متقاضیان سرمایه‌گذاری گذاشته می‌شود. (حلی، ۱۴۰۳: ۲۳۸).

۵-۷. حقوق جهانگرد در قانون مدنی

حضور فرد در جامعه همراه با به رسمیت شناختن برخی از حقوق اوست، زیرا بدون ارتباط با جامعه آسایش و آرامش در زندگی مقدور نیست. حق بهداشت و درمان، ازدواج، ارتباط دوستانه، عدالت اجتماعی، مزد منصفانه، کار برای امرار معاش، مسکن، غذای سالم و صدها حق دیگر، از جمله حقوق افراد در جامعه است که دولت به کمک آحاد مردم ملزم به ادای آنها برخی از این حقوق برای جهانگردان به رسمیت شناخته شده است (شریعتی، ۱۳۸۴: ۶-۱۴). اما نکته مهم، تصادم اهل شخصیه اتباع خارجه با احوال شخصیه اتباع داخله است که موجب مقید شدن «ماده ۷ قانون مدنی» می‌شود. نکاح مصداقی از این احوال است که «دین» و «تابعیت» متعاقدین سبب تفاوت احکام آن می‌شود. مسئله ارث کافر از مسلمان یکی دیگر از موارد مرتبط با ماده ۷ قانون مدنی است که طبعاً اگر در بین ورثه کافر، مسلمانی باشد و موضوع در محاکمه ایران مطرح شود، نمی‌توان قانون مطبوع متوفی را حاکم دانست. ماده ۸۸۱ مکرر قانون مدنی دراینباره بیان می‌دارد: «کافر از مسلم ارث نمی‌برد و اگر در بین ورثه متوفی کافری مسلم باشد، وارث کافر ارث نمی‌برد اگرچه از لحاظ طبقه و درجه مقدم بر مسلم باشد». نکته پایانی قابل‌توجه در این مبحث، مسئله نحو تملک املاک و اراضی توسط جهانگردان خارجی است. برخلاف ماده ۷ قانون مدنی، قانونگذار ایرانی در این زمینه،

مسیر متفاوتی را پیموده است و در ماده ۸ در این خصوص بیان می‌دارد: «اموال غیرمنقول که اتباع خارجه در ایران بر طبق عهود تملک کرده یا می‌کنند از هر جهت تابع قوانین ایران خواهد بود». باید توجه داشت که تملک اموال غیرمنقول منوط به اقامت دائمی بیگانه در ایران نیست.

۵-۷-۱. قانون آئین دادرسی کیفری

جهانگردان یکی از مصادیق اتباع بیگانه از نظر قانونی دانسته شده‌اند. در تمام سیستم‌های حقوقی برای آنان حقوق و تکالیفی در نظر گرفته‌اند؛ اما این حقوق و تکالیف در سرزمین‌های گوناگون متفاوت می‌باشد. ماده ۵ قانون مدنی ایران مقرر می‌دارد: کلیه سکنه ایران اعم از اتباع داخله و خارجه مطیع قوانین ایران خواهند بود مگر در مواردی که قانون استثناء کرده باشد و اصل ۲۲ قانون اساسی ایران مقرر داشته است: حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند. منظور از اشخاص اعم از ایرانی و خارجی است. اصل سرزمینی بودن قوانین خصوصاً قوانین جزایی مورد پذیرش تمام کشورها قرار گرفته است؛ بنابراین تمام کسانی که در ایران زندگی نند حتی به طور موقت باید از قوانین و مقررات ایران تبعیت نمایند. از سویی ما اصل قانونی بودن جرم و مجازات را هم در سیستم حقوقی خودمان پذیرفته‌ایم (بهرامی و رحیمی، ۱۳۹۸: ۶۵۳).

۵-۷-۲. قوانین اداری

در حال حاضر، سازمان ایران‌گردی و جهانگردی با مجموعه‌ای از قوانین ناقص و پراکنده عهده‌دار امور مربوط به گردشگری و جهانگردی است. البته ادغام این سازمان با سازمان میراث فرهنگی و صنایع‌دستی سعی در برداشتن گام بلندی در تحقق حقوق جهانگردان در ایران دارد. البته شناسایی و حرکت حقوق جهانگردان به سازمان یا اداره خاصی مربوط نیست؛ بلکه تمامی مردم و دستگاه‌های دولتی و عمومی به نحوی با آن ارتباط دارند. جهانگردان در بدو ورود به کشور دارای حق واردکردن اموال شخصی و برخی اقلام مرتبط به سفر هستند و به هنگام خروج از کشور نیز از حق خارج ساختن صنایع‌دستی و آلات موسیقی ایرانی و خاویار برخوردارند. با این همه باید گفت قوانین ما در این زمینه نارساست و تصویب قانون جامع جهانگردی که در بردارنده ابعاد

گوناگون حقوقی مربوط به حقوق جهانگردی در ایران باشد، احساس می‌شود (فرهنگیان، ۱۳۹۳: ۱۳۶-۱۳۷).

۶. گردشگری در اسناد بین‌المللی

در چند دهه گذشته، سازمان جهانی گردشگری از ایده‌ی گردشگری به‌عنوان یک حق حمایت کرده و بر تقویت آن تأکید داشته است. این کارزار در سال ۱۹۸۰ آغاز شده است؛ اعلامیه‌ی مانیل که در این سال صادر شده است، اظهار می‌دارد: «گردشگری فعالیتی است که برای ادامه‌ی حیات ملت‌ها ضروری است (...) و توسعه‌ی آن با توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی ملت‌ها رابطه‌ی مستقیم دارد و تنها در صورتی امکان‌پذیر است که بشر به استراحت، تعطیلات و آزادی سفر دسترسی داشته باشد» سپس با مطرح شدن دستورالعمل اخلاقی جهانی در حوزه‌ی گردشگری در سال ۱۹۹۹، این ایده تحکیم شد. در ماده‌ی ۷ این دستورالعمل درباره‌ی «حق گردشگری»^۱ آمده است: «حق جهانی گردشگری به‌عنوان نتیجه‌ی فرعی حق استراحت و تفریح در ماده‌ی ۲۴ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر و ماده‌ی ۷ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد تأکید قرار گرفته است. این حقوق شامل محدود بودن ساعت‌های کاری و تعطیلات دوره‌ای در این دو سند بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است. در نهایت، در سپتامبر ۲۰۱۷، در بیست‌ودومین مجمع عمومی، سازمان جهانی گردشگری با تبدیل دستورالعمل‌ها به یک کنوانسیون (بدون تغییر متن آن) موافقت کرده است. در تصمیم سازمان جهانی گردشگری آمده است: «نشانه‌هایی درباره‌ی تعهد کشورها برای تبدیل صنعت گردشگری به نیرویی برای آینده‌ای بهتر وجود دارد. این مسئله به تقویت سازمان گردشگری جهانی در نظام سازمان ملل متحد منجر خواهد شد که می‌تواند به توجه بیشتر به حقوق گردشگران بیانجامد.» (UNWTO, 2017: 2-9)

اما سؤال اساسی این است که گردشگری چه نوع حقی است؟ به‌نظر می‌رسد که سازمان جهانی گردشگری تمایل ندارد به‌طور مستقیم و واضح به این سؤال پاسخ دهد. با این وجود، ماده‌ی ۷ دستورالعمل جهانی گردشگری بر این نکته تأکید می‌کند که گردشگری یک حق جهانی است. طالب ریفاری، دبیرکل سازمان جهانی گردشگری، بر اساس

^۱. Right to tourism

اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر از حق گردشگری دفاع می‌کند. علاوه بر این، بسیاری از سازمان‌های سیاسی گردشگری را به‌عنوان حقوق بشر به‌رسمیت شناخته‌اند. به‌عنوان مثال، در سال ۲۰۱۳، وزرا و مقامات بلندپایه‌ی صنعت گردشگری در آمریکای جنوبی در کیتو، پایتخت اکوادور بر این موضوع تأکید کردند که این صنعت به‌علت تأثیر زیاد آن بر مردم و توسعه‌ی کشورها باید به‌عنوان حقوق بشر به‌رسمیت شناخته شود. یک سال بعد، سناتورهای اوروگوئه و نمایندگان مجلس این کشور، طرحی را به‌تصویت رساندند که گردشگری را به‌عنوان حقوق بشر به‌رسمت شناخته است. در همین راستا، لیلیام کچیچیان، وزیر گردشگری و ورزش این کشور، تصویب این قانون را در راستای رویه و سیاست‌های سازمان جهانی گردشگری بوده است (Gascón, 2019: 3-4)، هم‌چنین، بریکی و بریکی بر این باورند که به‌رسمیت شناختن گردشگری به‌عنوان حقوق بشر در مواد ۱۳ و ۲۴ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر به‌خوبی قابل مشاهده است. در ماده‌ی ۱۳ این اعلامیه‌ی جهانی به آزادی جابه‌جایی افراد اشاره شده است. این ماده در رابطه با حقوق جهانگرد اشعار می‌دارد که، اولاً، تمامی افراد از حق رفت‌وآمد و سکونت در درون مرزهای هر کشور برخوردار هستند و ثانیاً، تمامی افراد از حق خروج از هر کشور، شامل کشور خود و بازگشت به کشور خود برخوردار است بررسی این دو اصل نشان می‌دهد که جهانگرد از تمام حقوق لازم از امنیت، آزادی عقیده و بیان، حفظ جان و مال و مصونیت از ظلم و ستم برخوردارند.

هم‌چنین ماده‌ی ۲۴ بر حق سرگرمی و تعطیلات تأکید می‌کند. بنابراین، گردشگری به‌عنوان حقوق بشر از این دو ماده قابل استخراج است. از این‌رو، بریکی و بریکی بر این موضوع تأکید می‌کنند که دولت‌ها وظیفه دارند گردشگری را به‌عنوان حقوق بشر به‌رسمیت بشناسند. هم‌چنین این دو نویسنده بر این باورند که سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری و توسعه‌ی آن به‌عنوان یک از دیگر وظایف دولت‌ها به‌شمار می‌رود. از سوی دیگر، مک‌کابه^۱ و دیکمان^۲ بر این موضوع تأکید می‌کنند که گردشگری یک حق اجتماعی است و نمی‌توان از آن به‌عنوان حقوق بشر یاد کرد. با این حال این دو نویسنده نیز تأیید می‌کنند که باید بودجه‌ای برای توسعه‌ی صنعت گردشگری در بودجه‌ی عمومی

^۱. McCabe

^۲. Diekmann

در نظر گرفته شود تا این حق اجتماعی در اختیار همگان قرار گیرد. علاوه بر این، نویسندگان دیگری نیز از گردشگری به‌عنوان یک حق دفاع کرده‌اند، با این تفاوت که آن‌ها این مسئله را از نگاه گردشگری اجتماعی مورد توجه قرار داده‌اند. هیگین دسبیولس^۱ از جمله مهم‌ترین این نویسندگان به‌شمار می‌رود. وی با تأکید بر اعلامیه‌ی مونترآل سازمان بین‌المللی گردشگری اجتماعی که در سال ۱۹۹۶ به‌تصویب رسیده است، به این موضوع اشاره می‌کند که حق گردشگری یک چارچوب قانونی برای نهادینه‌شدن گردشگری اجتماعی ایجاد می‌نماید. وی بر خلاف بریکی و بریکی معتقد است با توجه به این که گردشگری یک حق است، نباید به‌عنوان یک کالا با آن رفتار کرد. وی تأکید می‌کند که گردشگری می‌تواند به یکی از عوامل تغییر در جوامع تبدیل شود، تنها در صورتی که خارج از ساختار بازار آزاد قرار بگیرد و نیازهای توسعه‌ای بشر را برطرف نماید. به‌عبارت دیگر، گردشگری در این نوع نگاه یک کالای اجتماعی است و نمی‌توان به آن به‌عنوان کالای سرمایه‌داری نگاه کرد. تا زمانی که این امر محقق نشود، تمام مردم جهان نمی‌توانند از آن بهره‌مند شوند. (Gascón, 2019: 3-4)

۷. تحلیل حقوق جهانگرد در ایران در مقایسه با اسناد بین‌المللی

مقایسه حقوق جهانگرد در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی نتایج زیر را نشان می‌دهد:

الف- اگر چه ابعاد حقوقی گردشگران در قوانین کشور مورد توجه بوده است اما در عمل با رویکردی متفاوت به این مسئله نگریسته شده است. در این راستا آنچه ضعف بنیادین به حساب می‌آید، فقدان اصول جامع (کد گردشگری یا جز آن) در این زمینه است. این در حالی است که در برخی از کشورها نیز با توجه به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و محیطی و به فراخور نیاز، اقدام به تنظیم ضوابط و مقررات خاصی در امر گردشگری کرده‌اند. مثلاً کشور کانادا ضوابط اخلاقی خاصی در زمینه مکان‌های اقامتی، خدمات مربوط به غذا و تورگردانان وضع نموده است. بنابراین پرواضح است که در کشور ایران، در نظر گرفتن برخی از اصول خاص (که ممکن است در سایر کشورها مورد توجه نباشد) ضروری است.

^۱. Higgins-Desbiolles

ب- در بعد اقتصادی: گسترش بیش از حد بخش دولتی، نوسانات ارزی، سیاست تجاری ناکارآمد، نبود ثبات اقتصادی، عدم وجود زیرساخت‌های فیزیکی مناسب، ضعف بنادر، ضعف اقدامات تشویقی و ترویجی و خدمات پس از سرمایه‌گذاری، عدم مهارت کافی نیروی انسانی و... از جمله مواردی هستند که می‌توان از آن‌ها به‌عنوان موانع اقتصادی جذب جهانگرد خارجی یاد کرد.

ج- مشکلات نظام حقوقی و مقرراتی: بی‌ثباتی و عدم شفافیت قوانین و مقررات، قانون کار، ضعف دستگاه قضایی و... یکی از مهم‌ترین مشکلات قوانین ارزی است. نوسان‌ها و تغییرهای نابسامان ارز، بی‌ثباتی عظیمی را در جذب جهانگرد خارجی به وجود می‌آورد، به طوری که هر تغییری در نرخ ارز می‌تواند زحمات چندین ساله جهانگرد خارجی را در مدت کوتاه بر باد بدهد. تا زمانی که نرخ ارز به یک ثبات نسبی نرسد و همچنین تجلی دهنده وضع حقیقی اقتصاد کشور نشود، توجه جهانگردان به مزیت‌های نسبی اقتصاد کشورمان جلب نخواهد شد. همچنین قوانین مربوط به نقل و انتقال ارز خارجی نیز مانعی برای جهانگرد است (کریمی، ۱۳۸۹: ۴-۷).

د- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: به‌عنوان اساسنامه و مهم‌ترین سند زیربنایی کشور که بخش عمده‌ای از مفاد آن سازوکارها و نحوه اداره امور کشور را معین می‌کند، هیچ‌گونه اشاره‌ای به گردشگری و مفاهیم پیرامون آن (ایرانگردی، جهانگردی، میراث فرهنگی و نظایر آن) و ساختار نهادی آن نکرده است.

ن- سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴: به‌عنوان مهم‌ترین سند توسعه ایران در یک دهه اخیر که سایر قوانین باید بر مبنای آن تقنین شود، هیچ‌گونه اشاره‌ای به گردشگری و مفاهیم پیرامون آن نکرده است. باید توجه داشت که در این سند راهبردی، بسیاری از مسائل و حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه بیان نشده است و صرفاً اهداف کلان جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۴۰۴ را مشخص کرده است.

و- در سند نقشه جامع علمی کشور: در این سند آمده است «از آنجا که حصول اطمینان از رشد و شکوفایی در برخی از اولویت‌ها نیازمند توجه و هدایت و پشتیبانی در سطوح کلان مدیریتی کشور است و در برخی دیگر رشد و توسعه با پشتیبانی مدیریتی‌های میانی و تخصیص غیر متمرکز منابع حاصل خواهد شد، اولویت‌ها به ترتیب در سه سطح

الف و ب و ج تنظیم شده‌اند. این دسته‌بندی ناظر بر نحوه و میزان تخصیص منابع، اعم از مالی و انسانی و توجه مدیران و مسئولان است» در این سند راهبردی که بسیاری از رشته‌های دانشگاهی و زمینه‌های تحقیقاتی در سه سطح اولویت‌بندی شده‌اند هیچ نامی از رشته‌های مرتبط با صنعت گردشگری یعنی مدیریت جهانگردی، جغرافیا و صنعت توریسم، اکوتوریسم، هتل‌داری، بازاریابی گردشگری و نظایر آن نشده است.

ه- تحلیل اسناد فرادستی: بررسی اسناد فرادستی ایران نشان می‌دهد که مسئله گردشگری متناسب با تحولات جهانی صنعت گردشگری به‌عنوان اشتغالزاترین و پرسودترین صنعت جهانی مورد توجه سیاست‌گذاران و نظام برنامه‌ریزی ایران نبوده است. در هیچ یک از اسناد فرادستی قانون اساسی، سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴ و سند جامع نقشه علمی کشور نامی از گردشگری و مفاهیم پیرامون آن نرفته است. در برنامه پنج‌ساله توسعه اول، از تقویت و توسعه ایرانگردی و جهانگردی سخن رفته اما مشخص نشده است این کار از چه طریقی، توسط چه نهادی و با کدام بودجه باید صورت گیرد. در برنامه دوم توسعه، هیچ سخنی از گردشگری نشده است.

نتیجه‌گیری

قرن بیست و یکم، سده بهره‌گیری از فرصت‌های تجاری ارزشمند در بخش‌های خدماتی به ویژه گردشگری می‌باشد. بر اساس مشاهدات گردش مالی صنعت گردشگری جهان در قرن ۲۱ از گردش مالی بخش صنعت فراتر خواهد رفت و در چند سال آینده دست کم به ۲ تریلیون دلار خواهد رسید. در این فرآیند، دستیابی کشورهای که از جاذبه‌های وسیع گردشگری برخوردار هستند به یک درصد ارزش گردش مالی این صنعت، سالانه درآمدی حدود ۲۰ میلیارد دلار ایجاد خواهد کرد که برای اقتصادهایی نظیر اقتصاد ایران، این رقم بسیار قابل توجه می‌باشد و می‌تواند تمامی فعالیت‌های اقتصادی را آنها را مورد تاثیر قرار دهد و این امر مستلزم تدوین چهارچوب حقوقی و قانونی مدون، به روز و مبتنی بر هنجارهای بین‌المللی می‌باشد. بررسی قوانین ایران و اسلام در مورد حقوق جهانگرد و مقایسه آن با اسناد بین‌المللی حکایت از آن دارند که در ایران، برداشت نادرست از قانون اساسی یکی از مهمترین چالش‌ها در این زمینه است هر چند در این حوزه، کلیات بیان شده است اما بسیار از مسائل جامعه مانند گردشگری در قانون اساسی

نیامده است و کلیاتی که در این زمینه وجود دارد، درست تعبیر و شفاف سازی نشده است. در سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴ به‌عنوان مهم‌ترین سند توسعه ایران در یک دهه اخیر که سایر قوانین باید بر مبنای آن تقنین شود، نیز هیچ‌گونه اشاره‌ای به گردشگری و مفاهیم پیرامون آن نکرده است. علاوه بر آن در سند نقشه جامع علمی کشور نیز بسیاری از رشته‌های دانشگاهی و زمینه‌های تحقیقاتی در سه سطح اولویت‌بندی شده‌اند هیچ نامی از رشته‌های مرتبط با صنعت گردشگری یعنی مدیریت جهانگردی، جغرافیا و صنعت توریسم، اکوتوریسم، هتل‌داری، بازاریابی گردشگری و نظایر آن نشده است و مسائلی از جمله، آموزش، تربیت، مهارت آموزی و متخصص‌سازی نیروی انسانی و تحقیق و پژوهش برای ارتقای حوزه گردشگری در این سند چندان به آنها پرداخته نشده است بنابراین می‌توان تحلیل نمود که در تمامی برنامه‌های توسعه ایران، اگر ذکری از گردشگری باشد، به‌عنوان مقوله‌ای فرهنگی در ذیل بخش فرهنگی آمده است. حتی گردشگری به‌عنوان مقوله‌ای فرهنگی، با نگاه بسیار تقلیل‌گرایانه دیده شده است و صرفاً حفظ و مرمت ابنا تاریخی، ایجاد موزه‌های تخصصی (سازمان‌های دولتی، شهدا و جنگ و عشایر و روستائیان) و بهبود زیرساخت‌ها و ارائه امکانات برای زائران قطب‌های زیارتی ایران دیده شده است. لذا پیشنهاد می‌شود دولت و همه دست‌اندرکاران علاوه بر تبادل اطلاعات حقوقی در زمینه گردشگری و مطالعه قوانین حقوقی در کشورهای که در زمینه جذب توریسم موفق عمل کرده‌اند مقرراتی را که درباره جنبه‌های مختلف صنعت گردشگری است را مورد مقایسه قرار دهند و مهمتر از همه پیشنهاد می‌شود تا در زمینه حقوق توریسم مبنی بر تضمین خسارات‌های لازم و امتیازات آنها در قانون ایران آگاهی عمومی شکل گیرد. ماهیت متفاوت گردشگری به این منتهی می‌شود که ممکن است زیان‌دیده و واردکننده خسارت از یک جامعه نباشند. اگر بومیان منطقه به دلایلی علیه شما طرح دعوی کنند باید از حقوق و تعهدات خود آگاه باشید. اینکه آیا قوانین متفاوتی بر خسارات مادی و معنوی برخاسته از یک تعطیلات ویران‌کننده حاکم است یا خیر را باید بدانید.

منابع

- ابراهیم زاده، عیسی، (۱۳۸۵)، «توسعه توریسم و تحولات کارکردی آن در ایران در حال گذار»، نشریه علوم جغرافیایی، جلد ۶، شماره ۸ و ۹، صص ۹-۱۱۷.
- افضلی، رسول؛ فرجی، امین؛ شعبانی فرد، محمد، (۱۳۸۹)، «حقوق گردشگران خارجی از نگاه اسلام و قوانین حقوقی جمهوری اسلامی ایران»، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۳، صص ۱۱۹-۱۴۰.
- آقاغلامی کرزانی، علی، (۱۳۸۳)، مسئولیت مدنی مؤسسات جهانگردی و گردشگری، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
- بنادرویش، فاطمه، (۱۳۸۱)، «نقش دولت و مدیریت بخش عمومی در پیشبرد و ارتقاء برنامه ریزی جهانگردی»، مطالعات گردشگری، شماره ۱، صص ۱۸-۸۳.
- بهرامی، مهشاد و رحیمی، محمد مهدی، (۱۳۹۸)، «بررسی ضمانت اجرای کیفی حقوق گردشگران در مناطق مختلف جغرافیایی کشور با توجه به فرهنگ ها و اقوام مختلف»، فصلنامه علمی-پژوهشی (جغرافیا) برنامه ریزی منطقه ای، سال نهم، شماره ۳، صص ۶۵۳.
- خاکپور، برات علی، (۱۳۹۲)، «ارزیابی عوامل مؤثر بر ضعف و نارسایی قوانین حقوقی گردشگری در ایران با رویکرد تحلیل شبکه»، مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال دوم، شماره ۵، صص ۹۵-۹۶.
- خدابخش، رضا و میرعلی محمدی، پریسا، (۱۳۹۴)، «در بررسی حقوق گردشگری با تأکید بر حقوق بشر»، کنفرانس سالانه رویکردهای نوین پژوهشی در علوم انسانی، صص ۱-۷.
- داس ویل، راجر، (۱۳۷۹)، مدیریت جهانگردی، ترجمه دکتر سید محمد اعرابی و داود ایزدی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم، تهران، صص ۲۳۱-۲۶۷.
- رنج پور، رضا؛ کریمی تکانلو، زهرا؛ نجفی نسب، میر حجت، (۱۳۹۰)، «بررسی فرضیه توریسم منجر به رشد در ایران طی دوره ۱۳۴۷-۱۳۸۸»، فصلنامه تحقیقات اقتصادی راه اندیشه، صص ۱۳۳-۱۱۵.
- سادوسکی. ون، بلاوبرگ ا.و/ پودین ا.گ، (۱۳۶۱)، نظریه سیستمها مسائل فلسفی و روش شناختی، ترجمه کیومرث پریانی، نشر تندر، صص ۴۵-۵۶.
- سازمان جهانی جهانگردی، (۱۳۷۹)، برنامه ریزی ملی و منطقه ای جهانگردی، ترجمه دکتر محمود عبدالله زاده، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، صص ۱۴-۱۶.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، (۱۳۸۳)، گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۲ و نظارت بر عملکرد چهار ساله اول برنامه توسعه سوم، جلد دوم قسمت اول، تهران.
- سقای، مهدی، (۱۳۹۱)، گردشگری در برنامه های توسعه، سایت شخصی سقای، صص ۹-۳.

شریعتی، روح الله، (۱۳۸۴)، «مبانی و حقوق جهانگردان از دیدگاه منابع اسلامی»، *مجله فقه و حقوق*، شماره ۷، صص ۶-۱۴.

صحیح اللبخاری کتاب الجزیه، باب امان النساء و جوارهن (۱۰۰/۴) رقم ۳۱۷۱ صحیح مسلم کتاب صلاه مسافرین و قصرها، باب استجاب صلاه و ان اقلها رکعتان، (۴۹۸/۱) رقم ۳۳۶.

طباطبائی موتمنی، منوچهر، (۱۳۷۰)، *آزادیهای عمومی و حقوق بشر*، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۳۳. عبدالمحسن بن عبدالعزیز الغیث، ۲۰۲۰، *الشريعة الإسلامية حثت على السياحة وللسائح غير المسلم حق الحماية*، رقم ۲-۶.

فراق دوست حقیقی، کامبیز؛ رضوانی، علی اصغر؛ هاشمی سلیمانی، سید هادی، (۱۳۸۸)، «بررسی موانع توسعه سرمایه گذاری بخش خصوصی در صنعت جهانگردی ایران»، *مجله پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی*، شماره ۴، صص ۱۲۹-۱۵۴.

متن کامل قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۴ - ۱۳۹۰، سازمان بازرسی کل کشور.

مومنی، هوشنگ و غلامی پور، لیلا، (۱۳۹۰)، «تخمین تابع تقاضای گردشگری در استانهای منتخب»، *فصلنامه علوم اقتصادی*، سال چهارم، شماره ۱۴، صص ۱۶۵-۱۸۳.

نوبهار، رحیم، (۱۳۹۵)، *حقوق جهانگردان غیرمسلمان در کشورهای اسلامی*، تهران، نشر دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول، ص ۳.

همایون، محمد هادی، (۱۳۸۷)، «سیمای جهانگردی در فرهنگ اسلامی»، *نامه پژوهش فرهنگی*، شماره ۱۴، صص ۱۷۹-۲۰۸.

والا، فرانسوا/ بیچریل، یونل، (۱۳۸۴)، *گردشگری بین المللی، تجارت در هزاره سوم*، ترجمه محمد مهدی کتابچی، انتشارات امیرکبیر، ص ۶۲.

وزارت برنامه و بودجه، (۱۳۶۸)، *قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی کشور*، تهران.

Afzali R; Faraji A; Shabaniehfar M, (2010), The rights of foreign tourists from the perspective of Islam and the legal laws of the Islamic Republic of Iran, *Journal of Human Geography Research*, No. 73, pp. 119-140.

Bahrani M; Rahimi M., (2018), Investigation of criminal enforcement of tourists' rights in different geographical regions of the country according to different cultures and ethnicities, *Quarterly Journal of Regional Planning (Geography)*, Year 9, No. 3, p.653.

Banadarvish F., (2002), The role of government and public sector management in promoting and promoting tourism planning, *Tourism Studies*, No. 1, pp. 18-83.

Briones-Juarez, A., Tejeida-Padilla, R., Morales-Matamoros, O., (2009), **Toward the Evolution of the Tourism's Conceptual System**, In Proceedings of the 52nd Annual Meeting of the ISSS-2008, Madison, Wisconsin.

- Dasville R., (2000), **Tourism management**, translated by Dr. Seyed Mohammad Arabi and Davood Izadi, Cultural Research Office, Second Edition, Tehran, pp. 231-267.
- Farhangian Fariba., (2014), **A study of the legal status of tourists in the laws of Iran and its comparative comparison with malaysia**, Master Thesis, Law, Islamic Azad University, Kermanshah Branch, pp. 136-137.